

הפער המתרחב בין דרגי השטח לדרגי הפיקוד הבכיר בצה"ל – נורת אזהרה לטלטלה ביחסי צבא-חברה בישראל

קובי מיכאל | 7 בדצמבר, 2022 | גיליון 1667

חיכוכים שאירעו בין חיילי גבעתי המשרתים בחברון לבין פעילי שמאל הם קצה קרחון של תופעות רבות משמעותיות ונרחבות, הקשורות להתנהלות מבצעית של החיילים מול אזרחים, לאחריות מפקדים ולמהות משימות השיטור הצבאי בשטחים הפלסטיניים. כן משקפות התקריות מאפיינים של המבנה הדמוגרפי של היחידות במרחב החיכוך. יתר על כן, החיכוכים עצמם והתגובות להם מלמדים על פער תפיסתי וערכי לגבי הפעלת הכוח בין הדרג הלוחם וציבור רחב, המזדהה עמו ומגבה אותו, לבין הדרג הפיקודי הבכיר של צה"ל. לכל אלו השלכות מרחיקות לכת עד מסוכנות על יחסי צבא-חברה ויחסי דרג מדיני-דרג צבאי בישראל.

בתקרית שאירעה לאחרונה בחברון היכה חייל פעיל שמאל, ובמקרה אחר התבטא חייל באופן לא ראוי כי "בן גביר יעשה סדר". אמנם המקרה הראשון חמור הרבה יותר, אך שניהם הם תוצאות של הקושי לנהל ולהכיל חיכוכים באזורים דוגמת חברון, בסמיכות למחסומי צה"ל. חיילי צה"ל נדרשים לגלות איפוק והתנהגות "ערכית" או "ממלכתית", כפי שהגדיר זאת הרמטכ"ל, רא"ל אביב כוכבי, נוכח מה שנתפס בעיניהם התגרות ופרובוקציה. אלא שהם, אשר אינם בהכרח מלווים במשימות היומיום על ידי מפקדים בוגרים ומנוסים, נדרשים להתמודד עם פעילות שוחקת, אפורה, נטולת הילה ותגמול חברתי כלשהו - להבדיל מחבריהם לוחמי היחידות המיוחדות, מערכי אמ"ן והטכנולוגיה, טייסים ודומיהם.

שגרת פעילותם של דרגי השטח שלובה בחיכוך גובר עם האוכלוסייה הפלסטינית, שנוסף עליה חיכוך עם מפגנים מהאגף השמאלי של המפה הפוליטית, שחלקם מיליטנטים ופרובוקטיביים - ויודגש: לא כולם כאלו - המבקשים לחולל שינוי תודעתי באמצעות התרסה והפניית זרקור תקשורתי וציבורי לפעילות צה"ל בשטחים הפלסטיניים. תחושתם במקרים רבים היא שהריסון שנכפה עליהם הוא בלתי-אפשרי. זאת ועוד, בהתרחש מעידה התנהגותית וערכית, אפשר שייענשו באורח הנתפס בעיניהם כלא מידתי וכמשקף חוסר גיבוי מצד מפקדיהם. לתחושתם זו שותף ציבור רחב (כפי שעולה במובהק [בסקר שערך לאחרונה המכון הישראלי לדמוקרטיה](#)). הפערים הללו, הניכרים בצבאות בכלל, כאשר החיילים בדרג השטח מבקשים יותר חופש פעולה ביחס לריסון שכופה עליהם הדרג הפיקודי, הובלטו ביתר שאת

לאור הסיקור התקשורתי של תקרית בין חייל לאזרח ובעקבות העונש שהוטל על החייל - מה שמעלה צורך לדון בשאלת היחסים בין דרגי השטח לבין הפיקוד הבכיר בפרט והיחס בין הדרג המדיני לזה הצבאי בכלל.

על רקע עליית מפלס החיכוך בין חיילי צה"ל לפלסטינים תושבי השטחים בחודשים האחרונים התרבו מקרים מסוג אלה שהתרחשו בחברון, אך רובם כלל אינו מגיע לידיעת הציבור. ניתן להניח שחלק מהם אף אינו מגיע לידיעת הדרגים הפיקודיים הבכירים. אלא שמבחינת אותם חיילים, כמו גם מבחינת משפחותיהם והמרחבים החברתיים מהם הם מגיעים, הסאה הוגדשה. נראה שהמצפן ההתנהגותי והערכי של דרגי השטח בחזית החיכוך שונה מזה של הדרג הפיקודי הבכיר. הפער מתרחב והולך כל אימת שאירוע חיכוך הופך לאירוע חדשותי, שבעקבותיו, במקרים רבים, נדרש הדרג הבכיר לתגובה פומבית מתקשרת, לחרוץ דין ולהוקיע את התנהגות החיילים. כתוצאה מכך גדל התסכול של אותם חיילים ומתחזקת תחושת הנטישה בקרבם.

את הפער המתרחב חשוב להבין גם בהקשר הדמוגרפי של הצבא. הסוציולוג יגיל לוי הצביע בשורת מחקרים לאורך השנים על התהוותו של "צבא הפריפריות", "צבא הצווארון הכחול" – אותן חטיבות מרחביות וחלק מחטיבות החי"ר, בדגש על חטיבת כפיר, אבל כנראה שלא רק היא. למעשה, הרוב המוחלט של החיילים המשרתים בחטיבות החיכוך השוחק ביהודה ושומרון מגיעים מהפריפריות החברתיות והגיאוגרפיות של מדינת ישראל. שירותם הצבאי מסוכן יותר, ומתגמל פחות לעומת המשרתים באמ"ן, במערכים הטכנולוגיים ויתר היחידות היוקרתיות של צה"ל. יתר על כן, השירות הצבאי אינו מכשיר אותם להשתלבות בשוק התעסוקה האזרחית לאחר השירות התובעני ובמקרים רבים הם נותרים במרחב הפריפריאלי עם סיכויי מובילות נמוכים. מדובר בלא פחות מפצצת זמן חברתית. הפער בין הדרג הלוחם בשטח לבין הדרג הפיקודי, המחלחל גם לרמות הפיקוד הנמוכות יותר, זולג למרחב הציבורי. על כך מעידה התמיכה בדרג הלוחם בקרב ציבור רחב, ומלמדת גם המתקפה הפרועה ברשתות החברתיות על מפקד גדוד צבר שהעניש את החייל שהיה מעורב בתקרית בחברון.

את הפער הזה לא ניתן יהיה לצמצם באמצעות מסרים "חינוכיים" באגרות רמטכ"ל ולבטח שלא בצעדי ענישה, שחלקם, ובצדק גמור, נתפסים, בעיני החיילים והציבור התומך בהם, כמו גם בעיני גורמים פוליטיים בזירה הציבורית, כבלתי פרופורציונליים בעליל. כדי לצמצם אותו יש לפעול באופן שונה לחלוטין. לא הדרג הצבאי קובע את המציאות המדינית של המשך הנוכחות הצבאית בשטחים, ולכן על הצבא לבחון כיצד יש לפעול בתנאי המציאות, שנקבעת ובדין על ידי הדרג המדיני הנבחר. וזאת, תוך התייחסות לתחושות החיילים וערנות רבה לגיבוי החברתי והפוליטי הרחב שהם זוכים לו, ובעיקר יהיה עליו לבחון מחדש את מאפייני הפיקוד הצבאי ברמות השטח ולחזק את דרג הפיקוד הטקטי, הנאלץ להתמודדות המורכבת והמאתגרת ביותר במרחב החיכוך המידי.

ראשית, יש לשאוף לתגבור משמעותי של כוחות מג"ב מנוסים בגזרות השונות, להקפיד על נוכחות מפקדים מנוסים שילוו את החיילים במשימותיהם, לשקול מחדש את מגבלות התנועה של גורמים אזרחיים בסמיכות יתרה לעמדות ולמחסומי צה"ל, להעצים את החיילים ואת מאפייני השירות שלהם ובעיקר לפתח מנגנוני תגמול משמעותיים, שיביהירו את החשיבות שהצבא ומדינת ישראל מייחסים לשירותם. מעבר לכך, חשוב לגוון מאוד את התמהיל הדמוגרפי של החיילים ולהבטיח נוכחות מאוזנת יותר של קבוצות חברתיות ביחידות השטח. הדרג הצבאי הבכיר חייב לנכוח באופן ניכר הרבה יותר במרחבי החינוך כדי ללמוד ולחוש מקרוב את המתרחש בהם, לזהות מצוקות ובעיות ולהקדים תרופה למכה. הנוכחות צריכה לשדר לחיילים גיבוי ותמיכה, כשהחינוך להתנהגות ערכית וממלכתית ניתן בהקשר ובהתייחס לבעיות היומיום, ולא בעיקר כתגובה לאירועים שגלשו למרחב התקשורתי.

הפעילות האינטנסיבית של כוחות צה"ל במרחב יהודה ושומרון, ובעיקר בתנאים של מרחב רווי תקשורת ורשתות חברתיות, חושפת לא רק את החינוך הגובר והאלים בין צה"ל לבין אוכלוסייה אזרחית פלסטינית, אלא את הקושי הרעיוני והמבני של צבא לוחמני ו"קטלני", לגישת הרמטכ"ל אביב כוכבי, בעולם של משימות שיטור. מעבר לכך, המציאות הזו משקפת את חולשת מודל הצבא, את תהליכי השחיקה של מודל הגיוס ואת העובדה שצה"ל כבר אינו "כור היתוך" של החברה הישראלית כשהיה, אלא מנגנון המנציח ריבוד חברתי, ההופך ריבוד פוליטי, מקטב.

על כל אלו יש להוסיף את פוטנציאל המתח שבין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי בנסיבות המתהוות. ספק אם הסולם הערכי שמציג הרמטכ"ל בהקשר לאירועים דוגמת אלה שהתרחשו בחברון, בדגש על גבי איפוק וריסון בהפעלת הכוח, משקף את הסולם הערכי של הדרג המדיני. הפרשנות שיעניק לנסיבות לתקריות הדרג המדיני, או חלק משמעותי בו עם כינונה של הממשלה החדשה, תהיה כנראה שונה בתכלית מזו של הדרג הצבאי הבכיר. המשמעות היא שהדרג המדיני ידרוש לגבות חיילים או לשנות את הפקודות הנהוגות, באופן שאינו עולה בקנה אחד עם סולם הערכים המקצועי של הדרג הצבאי הבכיר (כך למשל הדרישה המושמעת לשינוי הוראות הפתיחה באש). מדובר במתכונת לחיכוכים בלתי-פוסקים, שיגיעו עד מהרה גם לזירה התקשורתית ויהיה בהם כדי להעיב על רמת האמון של הציבור בצבא.

חשוב בהקשר זה להדגיש את הכרסום והשחיקה שכבר ניתן לזהות במידת האמון של הציבור בצבא. אמנם הצבא שומר עדיין על מקומו הגבוה והבולט בעיני הציבור בהשוואה למוסדות המדינתיים האחרים, בוודאי בהשוואה לאמון שהציבור רוחש לכנסת ולמפלגות השונות, אלא שהוא בהחלט נשחק. אם הציבור בישראל חש רמה גבוהה של אמון בנוגע ליכולת או לכשירות המבצעית של הצבא, הרי שבכל הנוגע להתנהלות הצבא כארגון ולאיכות הטיפול שלו בחיילים - מידת האמון הציבורית נמוכה הרבה יותר (כך עולה גם בסקר האחרון של המכון הישראלי לדמוקרטיה, לעיל).

אין מדובר בסיפּו של משבר, אלא בעיצומו. ראוי שהממשלה הנכנסת וכן הרמטכ"ל הנכנס יבינו את אירועי חברון האחרונים כנורת אזהרה, הקוראת להיערכות חדשה – ויפה שעה אחת קודם.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט